

Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 & [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 & [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGRAM olympias.uoi.gr/32633 & [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες (121 βίντεο) ORAL PRESENTATIONS (121 videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 & [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 & [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)
Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33180 & [doi:heal.uoi.12935](https://doi.org/10.12935/heal.uoi.12935). EN Summary follows

Παιδί και Θάνατος¹

Νικόλαος Χαλιάσος²

Παιδιατρική κλινική, Τμήμα Ιατρικής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Περίληψη

Αναπτύσσεται η πολυπλοκότητα του θέματος «Παιδί και Θάνατος» και διερευνώνται οι πτυχές του από την πλευρά του ιατρού και ειδικότερα του Παιδιάτρου. Πραγματεύεται δύο πολύ ευαίσθητες και δύσκολες πτυχές της ζωής, την παιδική ηλικία και το θάνατο. Θα αναπτυχθούν τρεις επί μέρους ενότητες:

A. Η αντιμετώπιση των νεκρών παιδιών στην αρχαιότητα. Το παιδί στην αρχαιότητα αντιμετώπιζονταν ως προς το θάνατο όπως και ως προς τη γέννηση. Ο θρήνος και η ταφή εξαρτώνται από το αν ήταν νόμιμο παιδί της οικογένειας και το αποδεχόταν ο πατέρας ονοματοδοτώντας το ή όχι. Επίσης σημαντικό ρόλο έπαιζε αν ο θάνατος είχε επέλθει σε ειρηνική ή πολεμική περίοδο.

B. Η αντιμετώπιση του θανάτου προσφιλούς προσώπου (κυρίως γονέα) από το παιδί. Η αντιμετώπιση από ένα παιδί του θανάτου εξαρτάται από την ηλικία του, το περιβάλλον και άλλους παράγοντες. Η ανάλυση της ενότητας περιλαμβάνει την ηλικία του παιδιού, την αναγγελία του γεγονότος, τη σημασία να κατανοήσει τη μονιμότητα του θανάτου ως μη αναστρέψιμη κατάσταση του ανθρώπου, τη λύπη, τη σταδιακή προσαρμογή στη νέα οικογενειακή και οικονομική πραγματικότητα, την αποτελεσματική αντιμετώπιση των αντιδράσεών του και τέλος την προσαρμογή σε βάθος χρόνου.

Γ. Η αντιμετώπιση του θανάτου του παιδιού από τον γονέα. Ο γιατρός καλείται σε βασικές περιπτώσεις να χειριστεί: (1) τον άμεσο θάνατο και την αναγγελία αυτού στους γονείς και την πρόωμη υποστήριξη τους, (2) την αναγγελία σοβαρού νοσήματος του παιδιού που θα ταλαιπωρήσει το ίδιο και το άμεσο περιβάλλον του και που οδηγεί στο θάνατο. Ο «Επιτάφιος» του Περικλή περιγράφει με μοναδικό τρόπο την ενότητα αυτή.

¹ 28-4-2017 16:00-17:30 Συνεδρία: Π5 Γονέων πρότερον. Ομιλία 1η: [YouTube=IT41fuzqQqk](https://www.youtube.com/watch?v=IT41fuzqQqk) 17:39. Άρθρο: υποβολή 28-4-2017· αποδοχή 7-12-2022· κρίση από ομότεχνους (peer review) όχι.

Αν οι **σύνδεσμοι** στην κορυφή αυτής της σελίδας δεν λειτουργούν: > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελίδα 21: υποσημείωση 6.

Πώς να **αναφέρετε** αυτό το άρθρο: Χαλιάσος Ν. «Παιδί και θάνατος». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7». Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπιάς. 7 Απριλίου 2024. Άρθρο Π51: σς 4. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33180> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12935>.

² Γεννήθηκε στους Κουκλιούς Ιωαννίνων το 1952. Αποφοίτησε από την Ιατρική Σχολή του ΕΚΠΑ το 1978 και ειδικεύτηκε στην Παιδιατρική το 1984. Υπηρετεί από το 1990 ως λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Το 2016 εκλέχθηκε στη βαθμίδα του Καθηγητή Παιδιατρικής. Μετεκπαιδεύτηκε στο Λονδίνο το 1995 στις Αιμοσφαιρινοπάθειες και για σειρά ετών διευθύνει μέχρι σήμερα το Τμήμα Αιμοσφαιρινοπαθειών της Πανεπιστημιακής Παιδιατρικής Κλινικής Ιωαννίνων στην οποία είναι και Διευθυντής από το 2015. Το επιστημονικό ενδιαφέρον του επικεντρώνεται στα πεδία της Παιδοαιματολογίας και των Αιμοσφαιρινοπαθειών (Μεσογειακή Αναιμία και Δρεπανοκυτταρική Νόσος). nchalias@uoi.gr.

Λέξεις-κλειδιά: θάνατος παιδιού, θάνατος γονέα, θάνατος μαθητή, θρήνος παιδιού, θρήνος γονέα, θανατηφόρο νόσημα παιδιού, ενταφιασμός παιδιού, σοβαρό νόσημα παιδιού, θάνατος αγαπημένου, παιδίατρος και θάνατος, θάνατος στην αρχαιότητα, τέλος της ζωής, θάνατος με αξιοπρέπεια, αξιοπρεπής θάνατος, καλός θάνατος, ωραίος θάνατος, ευ-θάνατος, ώριμος θάνατος, ανώριμος θάνατος, μεθώριμος θάνατος, πρόωρος θάνατος, θάνατος πριν την ώρα του, θάνατος στην ώρα του, θάνατος μετά την ώρα του, μετάωρος θάνατος, αθανασία, ευθανασία, δυσθανασία, προθανασία, μεταθανασία, μεταθανάτια μακροζωία, πότε πρέπει να πεθαίνουμε, ΠΠΠ, πότε οφείλομε να πεθαίνουμε, ΠΟΠ, πώς πρέπει να πεθαίνουμε, γιατί πρέπει να πεθαίνουμε, ΓΠΠ.

Child and Death³

Nikolaos Chaliasos⁴

Pediatric clinic, Department of Medicine, University of Ioannina, Ioannina, Greece

Summary

The complexity of the topic "Child and Death" and its aspects are explored from the point of physician's view, especially the pediatrician's view. It deals with two very sensitive and difficult aspects of life, childhood, and death. Three separate modules will be presented:

A. The confrontation of dead children in antiquity. The child in ancient times was confronted in terms of death as in terms of birth. Mourning and burial depended on whether he/she was a legitimate child of the family and was accepted by the father by naming him/her or not. It also played an important role if the death had occurred in a period of peace or war.

B. Coping with the death of a loved one (mainly a parent) by the child. How a child copes with death depends on their age, environment, and other factors. The analysis includes the age of the child, the announcement of the event, the importance of understanding the permanence of death as an irreversible human condition, grief, the gradual adaptation to the new family and economic reality, the effective treatment of his/her reactions and finally the adaptation over time.

C. Coping with the death of a child by the parent. The doctor is called upon in basic cases to handle: (1) the immediate death and its announcement to parents and their early support, (2) the announcement of a serious illness of the child which will suffer the child and their immediate environment, and which leads to death. The "Epitaph" of Pericles describes this in a unique way.

Keywords: *death of a child, death of a parent, death of a pupil, mourning of a child, mourning of a parent, fatal illness of a child, burial of a child, death of a loved one, pediatrician and death, death in antiquity, end of life, dying with dignity, good death, mature death, premature death, postmature death, immortality,*

³ 28 Apr 2017 16:00-17:30 Session: *P5 Prior to one's parents*. **Speech 1:** [YouTube=IT41fuzqQqk](https://www.youtube.com/watch?v=IT41fuzqQqk) 17:39. **Paper:** submitted 28 Apr 2017; accepted 7 Dec 2022; no peer reviewed.

Αν οι **σύνδεσμοι** στην κορυφή αυτής της σελίδας δεν λειτουργούν: > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελίδα 21: υποσημείωση 6.

Cite this article: Chaliasos N. «Child and Death.» In: «*When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium. University of Ioannina, Greece, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7*». University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper P51: ps 4.
<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33180> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12935>.

⁴ He was born in Koukli, Ioannina, in 1952. He graduated from the School of Medicine of the National and Kapodistrian University of Athens (NTUA) in 1978 and specialized in Pediatrics in 1984. He has been serving since 1990 as a lecturer at the University of Ioannina. In 2016 he was elected Professor of Pediatrics. He was retrained in London in 1995 in Hemoglobinopathies and for several years he has been managing the Hemoglobinopathy Department of the University Pediatric Clinic of Ioannina, of which he has been the Director since 2015. His scientific interest is focused on the fields of Pediatric Hematology and Hemoglobinopathy (Mediterranean Anemia and Sickle Cell Disease). nchalias@uoi.gr.

efthanassía, euthanasia, dysthanassía, prothanassía, metathanassía, posthumous longevity, when should we die, WnSWD, when must we die, WnMWD, how should we die, HSWD, why should we die, WySWD.

Το θέμα αυτό έχει πολλές πτυχές και τρόπους προσέγγισης. Έχει δύο παραμέτρους: παιδική ηλικία και θάνατος. Η ανάπτυξη θα γίνει σε 3 ενότητες: Θάνατος στην αρχαιότητα. Θάνατος γονέα ή/και προσφιλούς προσώπου. Θάνατος παιδιού.

A. Θάνατος στην αρχαιότητα

Από την αρχαιότητα το θέμα αυτό απασχόλησε φιλοσόφους, ποιητές, συγγραφείς κ.α. Από τις λίγες πληροφορίες που έχουμε, τα νόμιμα παιδιά (και κυρίως αν είχε γίνει ονοματοδοσία) είχαν κανονική ταφή. Για τα νόθα (από εταίρες ή εξωσυζυγική σχέση) δεν γνωρίζουμε την τύχη τους. Στον Κεραμεικό (νεκροταφείο της αρχαίας Αθήνας) βρέθηκε χώρος με 200 μικρούς τάφους.

Ο θρήνος και γενικότερα η έκφραση του πόνου ήταν διαφορετικός όταν αφορούσε παιδί από όταν αφορούσε νέους (στρατιώτες) που έπεσαν για την πατρίδα-πόλη. Λαμπρό παράδειγμα είναι ο Επιτάφιος του Περικλέους, του μεγάλου αυτού ρήτορα και πολιτικού.

Παρατίθενται μερικές εκφράσεις αρχαίων επώνυμων για το θέμα αυτό: Σώμα - ψυχή (Πλάτων). Ύπνος - θάνατος: δίδυμα αδέλφια (Όμηρος). Ήξερα ότι γέννησα θνητό (Αναξαγόρας). Οποιος φοβάται το θάνατο γεννήθηκε μωρός (Σοφοκλής). Δεν πεθαίνουν, απλά πήραν πιο νωρίς το δρόμο που θα περάσουμε όλοι μας (Αντιφάνης).

B. Θάνατος γονέα

Εδώ θα ασχοληθούμε με το θάνατο γονέα.

Ο χειρισμός του παιδιού εξαρτάται από την ηλικία του (<6 ετών ή >6 ετών και εφηβεία). Η αναγγελία του θανάτου πρέπει να γίνεται στο παιδί με λόγια απλά, σαφή και όχι με μεταφορικές εκφράσεις· και να γίνεται προσπάθεια για κατανόηση του οριστικού τού γεγονότος. Αυτό είναι ευκολότερο σε παιδιά άνω των 6 ετών.

Η παρακολούθηση της κηδείας από το παιδί (αν το θέλει) εξαρτάται από την ηλικία.

Οι επιπτώσεις στον ψυχισμό και την συμπεριφορά του παιδιού εξαρτώνται κυρίως από την ηλικία. Αυτές είναι: άρνηση αποδοχής του συμβάντος, σωματοποίηση του άγχους, θυμός και συντριβή. Γίνεται επικριτικό προς τον νεκρό γονέα και εκδηλώνει θυμό προς τρίτους. Διατηρεί τέλεια εικόνα του νεκρού γονέα.

Διαταράσσεται ο συναισθηματικός κόσμος του σε άλλοτε άλλο βαθμό, εμφανίζονται συμπτώματα κατάθλιψης (κυρίως στην εφηβική ηλικία), μείωση σχολικής επίδοσης, επιθετικότητα, παραβατική συμπεριφορά και αύξηση των ατυχημάτων. Οι ειδικοί θεωρούν ότι ο πρώτος χρόνος είναι πολύ σημαντικός για την αντιμετώπιση των ανωτέρω.

Δημιουργούνται νέες συνθήκες στο οικογενειακό περιβάλλον και στους δεσμούς μεταξύ των μελών της οικογένειας. Η προσαρμογή στα νέα δεδομένα είναι αναπόφευκτη και πιθανότατα να εμφανίζονται και οικονομικά προβλήματα.

Το παιδί / τα παιδιά και ο ζων γονέας χρειάζονται υποστήριξη με ποικίλους τρόπους (πχ ψυχολογική υποστήριξη). Πολύ σημαντικός είναι και ο ρόλος του σχολείου (δάσκαλος, συμμαθητές, το σχολικό περιβάλλον γενικότερα). Ο δάσκαλος πρέπει να φέρεται στον μαθητή χωρίς ιδιαίτερη αλλαγή αλλά και με κατανόηση. Το ίδιο και οι συμμαθητές να μην αναφέρουν συνεχώς το γεγονός του θανάτου και να συνεχίζονται αναλλοίωτες οι σχολικές δραστηριότητες.

Οι ειδικοί πιστεύουν ότι υπάρχει διαφορά στην απώλεια πατέρα από μητέρα. Η εμπειρία της ζωής δείχνει ότι αυτό είναι σωστό (είναι γεγονός ότι η μητέρα είναι ο συνδετικός κρίκος της οικογένειας).

Είναι σημαντικό στο σπίτι να μην μιλούν συνέχεια για τον νεκρό αλλά ούτε και στο σχολείο.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η μικρή ηλικία τού παιδιού παίζει “θετικό” ρόλο στην αντιμετώπιση του γεγονότος: τα παιδιά με τα εναλλασσόμενα ενδιαφέροντά τους αντιμετωπίζουν το πρόβλημα

“ευκολότερα” και πιο γρήγορα. Η ζωή ευτυχώς δεν σταματάει και τα ορφανά παιδιά συνεχίζουν τη ζωή τους με όσο γίνεται πιο λίγα προβλήματα.

Γ. Θάνατος παιδιού

Είναι η απόλυτη καταρράκωση του γονέα. Δεν έχουν αποδοθεί με ακρίβεια τα συναισθήματα που νιώθει (ποια συναισθήματα?). Μόνο γονέας που το έχει βιώσει καταλαβαίνει και μπορεί να μιλήσει. Ο γονέας παθαίνει υπαρξιακή κρίση και νιώθει αισθήματα απομόνωσης και στιγματισμού του εαυτού του. Διατηρεί την εσωτερική απεικόνιση του παιδιού του και νιώθει ένα μοναδικό δεσμό μαζί του. Κάνει προσωπική επίθεση στον εαυτό του, θεωρεί ότι ο έλεγχος της ζωής είναι αυταπάτη. Χάνει τις ελπίδες και τα όνειρά του για το μέλλον. Επέρχεται αλλαγή της ζωής στις προτεραιότητες, τις αξίες, τις σχέσεις και τους στόχους.

Είναι αξιοσημείωτο ότι πολλοί χάνουν τα θρησκευτικά “πιστεύω” τους. Η αίσθηση του πόνου είναι διαφορετική με το χρόνο. Η πραγματικότητα δεν αλλάζει, αλλάζουν μόνο οι στόχοι.

Ζει με το αιώνιο ερώτημα, που δεν έχει απαντηθεί και δεν πρόκειται ποτέ να απαντηθεί: **ΓΙΑΤΙ ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΜΟΥ ΚΑΙ ΟΧΙ ΕΓΩ;**

Ο πόνος είναι ίδιος σε όλες τις εποχές, σε όλους τους ανθρώπους. Πολλοί ποιητές, συγγραφείς και άλλοι έχουν γράψει σχετικά ποιήματα ή κείμενα.

Ο Επιτάφιος του Περικλή περιγράφει τα συναισθήματα του γονέα που σκοτώθηκε το παιδί του στον πόλεμο μαζί με άλλους νέους συμπολεμιστές του (για την πατρίδα-πόλη).

Συγκλονιστικό είναι το ποίημα “Τάφος” του Κωστή Παλαμά για τον τρίχρονο γιο του που πέθανε από λοιμώδες νόσημα: “Αφτιαστο κι αστόλιστο του Χάρου δεν σε δίνω. Στάσου με τ’ ανθόνερο την όψη σου να πλύνω.” Εξίσου συγκινητικό είναι το ποίημα “Επιτάφιος” του Γιάννη Ρίτσου για τον νέο που σκοτώθηκε σε διαδήλωση και η μάνα του θρηνεί, και που μελοποίησε ο Μίκης Θεοδωράκης. Και η λαϊκή μούσα μάς έχει αφήσει πολλά έργα σχετικά.

Ο λαός λέει ότι “Ο χρόνος είναι γιατρός”. Και εύχεται: “Να μη βάλω μπροστά το παιδί μου”. Οι παλαιότεροι έλεγαν το σκληρά ρεαλιστικό: “Γέννησα έξι παιδιά, πήρε ο Θεός το μερίδιό του, μ’ άφησε κι εμένα τα τέσσερα, δοξασμένο τ’ όνομά του”. Ο χρόνος δεν είναι γιατρός για τον πόνο, απλώς δίνει το χρονικό περιθώριο για προσαρμογή στις νέες συνθήκες. Ο πόνος, με διαφορετική έκφραση στο χρόνο, μένει συνεχής όσο ζει ο γονέας.